

Dunántúлом, Pannoniám...

[Vallomás-vázlat Caesariana kövein]

1. Kövek, tavak...

Ha meg kéne határoznom a Dunántúl, vagyis Pannónia fogalmát, a definícióért is versekhez folyamodnék. A római kori provinciát a maga szőlő-limesével Gergely Ágnes négysorosa a következőképpen jelölte ki: „A horizontig szőlők tengernyi zöldje. / Gyomverte pince-buckák, égszín kádak. / Pördülnek, kúsznak az indák – merre: / Talán fel, Pestig. De Pestnél megállnak.” Sophianaetól Aquincumig, tehát Pécestől Budapestig, s a Zagyvaparti Hatvantól, hol hajdan római őrség vigyázta a keleti határt, egészen Halicanumig, azaz Alsó-Lendváig otthonosan csaponghat az ember lelke, sőt még Bécsben, Vindobonában is, ahol Marcus Aurelius hunyt el Krisztus után 180. március 17-én. Térben könnyű magam előtt látnom Pannoniát tehát, addig nyújtózik, ameddig a dunántúli borvidékeink érnek. Időben sem olyan nehéz elképzelnünk, hisz ha az érintetlen őszi Balaton-parton nézelődünk, s a látványt nem zavarja meg egyetlen másik ember sem, aki ruházatával a XX. századra emlékeztet, kétezer éves vagy még annál is ősbibb panorámával ajándékoz meg minket a mai Balaton, régi önmagával, a Pelso-val. (Ám meglehet, hogy mi emberek sem változtunk olyan sokat...) A Lacus Pelso vízállása alacsonyabb lehetett a mainál, ugyanis meleg, csapadékszegény nyarak követték egymást akkoriban. De Rab Zsuzsa verse legyen a kalauzunk: „Mohos fatönk, mint ezer éve, / mint tízezer, mint százezer éve, / enyészetszagú avar zurranása, / leányszem-színű tó, / fel-lebukó / vöcsök, vadkacsa, szárcsa. // Kotyogó öböl, ladik réve, / mint ezer éve, / kétezer éve. / Maga-múltjába visszareved / végre a tó. / Ősbarlang-béke. / Csúzos római hadvezérek árnya vonul / ködökből-újra-épült / fehérőszlopos villa rusticákba... / Vonulnak a ködben milliók, / sebekroncsolta légiók / hév vizek / éltető tavára. / Antik szüretetek zengenek, / nyűttecske tógák lengenek, / és az őszi virágos, / koraesti / tornácon fehér bort emel a fény felé / – a naplemente vérszínűre festi – / a nyugalmazott / Poncius Pilátus.” (Ókori, őszi Balaton)

A Pelso 292-ig igen közel hullámozott Tapolcához, a városkámhoz. Csak akkor távolodott tőlünk odébb a víz, amikor Galerius császár valamennyire lecsapolta a tavat. Ki gondolná, hogy még Néro császár is szeretett hajókézni e tengerszerű tavunkon? A sallai (salai – szalai – zalai) Neptunusnak emelt ol-tárkó is került elő Zalaváron. Róma fiataljai szerettek idejönni a víz partjára mulatni, s hónapokig itt is maradtak. A sok római aranyifjú a bort, Valéria császárné pedig az ásványvizet szerette vidékünkön. (A császárnéről Sigmund Olivér készített szobrot, egy kedves diáklány, Simon Kinga ült modellt, hogy a művész visszaálmodhassa a hajdan volt női karokat, kézfejeket...) Mintha róluk is zengene a XIX. század dalnoka, úgy vette disztichonjába bele a borisszá-

kat és a forrásvízivókat Vitkovics Mihály: „Víg Füreden, savanyú vize mellett, rendesen élnek: / A friss issza borát; a beteg issza vizét.” Ilyen epigrammákat úgy firkanthattak a fiatalok Róma köveire, mint itt és most a Balaton partján a kamaszok vasútállomások és vagonok falára a graffittiket. S a két történelmi kor között egy harmadikban, 1866-ban egy másik dunántúli poéta Édes Gergely a füredi strandfürdő bejáratára a következő sorokat képzelte antik metrumokban: „Lelked szép erejét a sors hullámai edzik: / E tó testednek nyújt üde életerőt.”

Révay József, aki Kosztolányi Dezsőt ellátta szakirodalommal, mikor az a Néró, a véres költő című regényén dolgozott, szintén visszakatapultálta képzeletét a jelenből a római múltba. Ihletten ír, s ő is időmértékes költeményt idéz, Berzsenyiét: „Izzik és reszket a levegő, az ég kékje még most is éppoly szentimentális, mint kétezer évvel ezelőtt; vitorlások süvitenek végig a vízen, mint fehér tollas nyilak: akkor is így volt. Vidám regattáktól és ünnepélyektől volt hangos a víz, római jachtok, dereglyék és szállítóhajók úsztak a vízen, s bizonyára hangos volt a part és a víz az élet dalától. Búza hajladoz a síkon, gyümölcs illatozik a kertekben, és szőlő mosolyog a hegyoldalon. Mintha Berzsenyi hangját hallanám:

*Nézd valamerre veted szemeid, szép minden előtted,
S a koszorús Tellus kosarit mosolyogva üríti.”*

Bármerre is nézzek Tapolcáról, akár Zánka, akár Keszthely irányában, mindenütt tárgyi emlékekre találok. Nem lennék meglepődve, ha egy ásás vagy egy véletlen földmunka további ritkaságokat hozna felszínre. Hasonló széphangú víziorgonák búghattak föl e vidéken is, mint Aquincumban. Kékkúton olyan sztelét adott ki a föld, amelyen egy kétfülű edényből venyigék hajlanak ki, s egy-egy szőlőlevél van a végükön. A taliándörögdi ólomlap-leleten Nap, Hold, csillagok, kígyó, lakomázó fiatalok, mezítlén szépségek, áldozati kost nyúzó férfi, kétfülű crater, oroszlán... S a köveken ismét szőlőfürtök, és megint csak csodás szőlőfürtök. (A Dunántúlnak ha címert kellene választania, én a szőlőfürtre voksolnék.) Gyönyörű szobrok: Badacsony hegyről Janus és Diána alakja és a híres Abundantia... Kilószám pénzermék. Tárgyak és tárgyak minden mennyiségben... Még Révay József professzor is meglepődött azon, hogy a magyar néprajzi kiállítás a keszthelyi Balaton Múzeumban csupa olyan szerszámokat mutatott be, amelyek feltűnően hasonlítottak a pannóniai mesterek eszközeire. Az 1800-as években a magyar vincellérek metszőkései éppen olyanok voltak, mint a rómaiakéi. Orvhalász-szigonyok, ekepapucskok, kaszák és sarlók, kapák, kovácskalapácsok, fogók, kőművesszerszámok, ácsbárdok, szekerék: egyformán belesimultak volna az egymástól kétezer év távolában élt emberek markaiba.

Ha szülővárosom, Tapolca utcáit járom, gyakorta lépdelek a valahai, római kori útjai fölött. Útjai fölött, írom, mert ugyan éppen arra vezettek, mint a mai aszfaltok, Diszelen át Óbudáig, a mostani Arany János utcától a Balaton tavunkig vagy Keszthely irányában Fenékpusztáig, csak körülbelül egy méternyi mélyen a föld szintje alatt leljük azokat. Kétezer év hordalékának rétege födi a hajdani kövezetet kisvárosunkban, ahol összefutottak az aquincumi, a fiumei és a gráci országutak. Aquincum és Brigetio között viszonylag igen széles volt

az út: 10,4 méter. A Sophianae-t Savariával összekötő út egyik állomásának épületmaradványait a szomszédos Sümegen találták meg.

Tapolcának is volt latin neve, ahogy Sárvárnak Bassiana, Tácsnak Gorsium, Szőnynek Brigetio s még sorolhatnám a középiskolás tankönyvből a hajdan volt, többségében nőnemű latin városneveket: Scarbantia, Arrabona, Savaria, Alisca... Tapolca – Finály Gábor szerint – feltehetően Caesariánával azonos. Elképzelni is élmény: ha ezeken a járdákon, amelyek alól a valahai aprópénzek is elő-előkerülnek, derékig tudnék gázolni a földben, akkor éppen azoknak a régi légiósoknak, asszonyaiknak, gyerekeiknek a lábnyomába lépnék, akik valaha ugyanilyen párás fényekben ringó Pelso felé menve hullajtották el bronz érmécskéiket... A környékünkön maradt római romok köveit mind befogadták a századok során az új meg új építmények. A vízparton sűrűn házak sorakoztak. A szépkilátói forrást is római kőhasábokból rakták ki, a szomszédos Diszelben az Eger-patak hídján a kőszent békésen őrökdi a római téglák fölött. A híd körívei is oly klasszikusak. A diszeli templom falába még római kori sírköveket is beépítettek. A sírköveken jól olvashatók a nagybetűk: HIC SITUS EST, aminek tükörfordítása: „itt nyugszik”. Irodalmi emlék nem maradt ránk, csak ezek a lapidáris üzenetek és fragmentumaik. De szép kibetűzni a D és M bevéséseket, a Dis Manibus rövidítéseket, amelyek a halotti isteneknek szóló ajánlásról tudósítják az eleveneket. Meghatóan szól egy-egy epitáfium a modern emberhez is:

TIBERIUS FIA NYUGSZIK ITT, AKI 10 ÉVET ÉLT.

APJA ÁLLÍTOTTA A LEGJOBB FIÚNAK.

A tapolcai múzeum udvarán tavaly még egy csecsemő szarkofágja is megtalálható volt. (Visszakerült lelőhelyére. Nemesvita határából került elő, feltehetően a település határát jelölni volt hivatva az elmúlt évszázadokban.) Felkapaszkodom a kerítésre, egy valahai Diána-szentély kövein vetem meg a lábam, onnan figyelem a Malom-tó partján hintázó, zsvajos gyerekcsapatot. Egy római villa állt itt a többszáz éves Kántorház s a még régebbi tapolcai vár előtt. (Szintén villák voltak még a környéken Györökön, Kékkúton, Révfülöpön, Örvényesen, Tüskeváron és Sümegen.) Hangodi László tapolcai történész, muzeológus kötetnyi anyagot publikált a templomdombi és egyéb tapolcai leletekről. Az ő kutatási eredményeiből készítettem egy verses tömörítvényt:

MOZAIK CAESARIANÁBÓL

*Febérfalú és piroscserepes villa reggele.
A ház asszonya saruban lép ki az udvarra.
Hószín rubaleple. A kígyófejű bronz karperec
Húvöse fölengedett már, ám soba nem ért még
Össze a csuklója körül. A Pelso fele néz,
Finom párában a szőlőhegy. Gabonaföldjük úgy
Hullámmal zöldesen, mint az a tengert idéző közeli tó.
Nyakában kék üveggyöngy-fűzér.
Kortynyi mézarany bor maradt tegnaptól
A narancsvörös mázú kehelyben.
Smaragd szőlőfürt a szürke cseréptálon.*

*Pávarikoltás. Gida ugrándozik lábánál bolondosan.
A télen is gőzölgő, szomszédos kistónál
Lesz forrásáldozat vagy Diána erdei oltárán?
I fényes Centenionáliszt ad a koldusnak.*

A tapolcai Malom-tó hévize ugyanúgy gőzölgött régi teleken, mint gyerekkoromban a 1960-as években. A kristálytisza vízben honos őslények, a fürgecsellék két évezrede is ugyanúgy fickándoztak itt, s összegyűlve követték táplálék reményében a vízbe hullott kövecskét. Horatius Forrásáldozat című verséből következtethetünk arra a bensőséges viszonyra, amit ily' fürdőhelyeken a lakosság alakíthatott ki a természet ajándékával, vagyis a forrás-istennel:

*Ékkő-kék ragyogás bújt ki a föld alól.
Hoztam, víz tüköre, áldozatom reád:
Szirmot, bort s e gidát, már
Harcos szarva dudorszik, a*

*Felnőtt párbaj elé állna szerelmesen.
Ám nem lesz viadal, hull csak a vére itt
És véled tovafut, míg
Bíborszínt a habodra fest...
(A szerző fordítása, részlet)*

2. Szőlők, borok és próbált dallamok

Tapolcán, a Szent György-hegy s a Badacsony szőlői, csonthéjas gyümölcsfáinak közelében töltött egyetlen pillanatunk is évezredekét sűrítet magába. Ha kimondom az első európai rendű-rangú magyar költőnk nevét, aki ugyan még latinul verselt, nyomban ez a táj jut eszembe: Pannónia. Ugyan mostohább, mint a valódi mediterrán vidékek, de a miénk. Janus egy mandulafácskát ábrázolt, minden hűségnyilatkozat helyett, éppen csak arra nem figyelmeztette a humanista olvasóit, hogy itt élned s halnod kell. Weöres Sándor dunántúlinak (!) fordította, én pannóniainak a jelzőt! Valószínűleg a Mecsek oldalában láthatta Jánusz a fácskát, de a Balaton partján is található volt rá, a közelünkben...

*Színarany, illatos almafa-kertben Herkules ily csoda-ágra
nem lelt, de Ulissz se igen ám a phaiák szigetén.
Nincs is a mennyben, nincs is a mélyben az Éliziumban.
Pannoniában eredt, pont buzatos terein.
Bátran e mandula bontja virágát cidris időben,
kései hó veri bár majd kora-szép rügyeit.
Fácska, Te, lásd, hogy a fecske se jött még! Árva szerelmes
Füllisz, mégis ide vagy gyökerezve hiven.*

(Egy pannon mandulafára, a szerző fordítása)

Hasonló érzés kerítheti hatalmába a szemlélődőt, mint Rab Zsuzsát a Balatonnál. Tanúsítja Petrőcz Éva költőné verse, hogy léteznek ezek a bizonyos összegző minutumok, amelyben az ókort és a jelent egyszerre csodálhatjuk: „Ezek a napfény-spongya / házfalak, s a / sárga párta peremén / kapaszkodó riadt kis szentek / (hogy az obligát / mandulafára szót / ne is vesztesse!) /

mutatják: ez itt / Pannónia, / s hogy más tájhoz / hiába szoktatom magam: / mindétig e látvány /pányváira leszek kötözve. / Amíg vagyok, / ragyognak bennem /e napfény-spongya házfalak, / ezek a széllal dacoló /sárga párták.” (A Szent György-hegyen) Bodrossy Leo A Balaton regénye című összefoglaló tó-monográfiájában Germanicus és Caesarianus katonái már úgy néznek szét e tájon, hogy milyen jó lesz nekik majd veteránként szőlőt termesztteni az itteni lankákon, s inni a hegyek levét.

Itt olvasták tehát kedves költőiket a lugasok alatt a rómaiak. Pannon szokás volt, hogy a szőlőt fákra is fölfuttatták. Amikor nagyapámnak kiszáradt egy-egy gyümölcsfája, ő sem vágta ki, hanem Izabella-tökét ültetett a tövébe, s ősszel létráról szüretelte a súlyos fürtöket. Éppen ilyen szőlőszedési módíró tanúskodnak a freskóábrázolások is a Dunántúlon. A latinok számára itt, a kedves költők munkái közül bizonyára ismerősen csengett Virgil intelme a szőlőkről, amiket persze a “próbált dallamba”, hexametersorokba fogott. Gondolom, ha horzskóvel lecsiszolt új pergamen-kódex nem is volt velük, de Rómából hozott szellemi csomagjaikba a következő citátumok is belefértek:

*„Mondjam-e még, bármily venyigét ültetsz is a dülön,
bints sűrű trágyával, ne feledd bő földbe temetni,
vagy szivacsos követ áss mellé, cserepes csigabéjat...”*

Milyen csodálatos, hogy Keresztury Dezső az általa megverselt vincellérmesterséget ugyanúgy szakrális teendőként emeli be a költészetbe, mint az idézett Vergilius. Mintha Dezső bátya nem is évszázadok múlva, hanem csak egy tél után írná tovább a Georgicát a Balaton partján, úgy szól a gyakorlati és a szellemi tanács – ugyanazon hexameterben, csak már nem latinul, hanem tájnyelvi szavainkkal vegyítve:

*...őrizd, bogyba megérik a termés, nyisd ki a pincét,
végy bátadra te is puttonyt, búzd nyögve a prések
rúdját, mérd, foka jó-e a lének, ügyes kotyogóval
szúrd ki a forró mustból a mérges gázt, s amíg erjed
újra takard be a tökéket, s ha az őszi eső ver,
álld ki; mikor már söpreje megszállt, fejtsd meg az újbort,
készíts kármentőt, tölcsért, üsd csapra a bordót,
sajtározz te is, és ha az ujjad dermed, amíg kint
bóval bordja a borgos-utat be a téli jeges szél:
megtudod akkor, mért szeret úgy a körtefa árnyán
asztala mellett ülve s üvegpoharában a hűvös
bort izelve körülpillantani csendben a gazda
guggon ülő tökéi között, majd megtudod akkor:
lassudan érik, gondviseléssel tisztul a jó bor.”*

(Dunántúli hexameterek, részlet)

Ahhoz hogy Keresztury Dezső megírhasa a Dunántúli hexameterek című művét, kellett hogy évszázadokon át öelötte a magyar költők már kitapasztalják, a görög-latin verselési technika milyen lehetőségeket kínál? Sylvester János íző nyelvjárásban már igen csodás ajánlást írt – az első magyar disztichont – itt a Dunántúlon, a Nádasdyak birtokán az Újszövetség kiadásához: „Próféták által szólt rígen az Isten...” Innentől kezdve írástudóinknak már csak arra kel-

lett ügyelniük, nehogy elherdálják a görög-latin klasszikus örökséget. (Borzák István professzor úr figyelmeztette hallgatóit, hogy az örökség latinul: hereditas, – amit elherdálni véték!) Janus Pannonius latin epigrammái után a tapolcai születésű Batsányi János is írt még latinul verseket! (Herder őt tartotta Európa legjobb latinul verselő kortárs-poétájának! Lám, volt amiben nem tévedett!) A tapolcai saruvarga fia Horatius és Martialis műformáiban otthonosan mozgott, hibátlan metrumú költeményei Csokonai, Kazinczy, Virág Benedek s még sokak műveivel együtt, tudjuk, szépirodalmunk maradandó értékeit képviselik. Vörösmarty, Arany János, Babits és Radnóti Miklós életműve sem képzelhető el az eposzok, az eclogák, a lírai dalok vagy a himnuszok dallamai nélkül.

Mégis, ha valakit ki kellene emelnem a korok s nemzedékek alkotói közül, hogy a pannoni szellem tájat és lelkeket formáló hatalmát illusztrálhassam, akkor az a géniusz Dani uraság, a niklai remete lenne. A Kemenesalja, a Balatonhoz közeli Börcehát, a Tapolca mellett megbúvó falucska, Halimba, odébb a Kállai medencében Kővágóörs (ez utóbbi két helység parókiáján Kis Jánossal borozott egykoron a költő), a somogyországi Nikla mind-mind olyan emlékhely, ahol valaha metrumok úsztak a levegőben. Egy középiskolás is el tudná tán még skandálni a következő strófát:

*Zúg immár Boreas a Kemenes fölött,
Zordon fergetegek rejtik el a napot,
Nézd, a Ság tetejét hófuvatok fedik,
S minden bús telelésre dőlt.*

(Berzsenyi Dániel: Horác)

A költemény téli versszakkal indul. Míg Horatius a Róma környéki téli világot mutatta be Thaliarcushoz című versében, addig Berzsenyi a Ság környéki vidéket festette le költeménye elején. Szabó Lőrinc átültetésében ismertem meg Horatius versét, míg nem tudtam azt – márt huszonéves fővel – kisillabizálni latinul:

*Nézd a Soractét! nézd, magas orma bogy
ragyog fehéren! roskad a hó alatt
és nyög az erdő, és a fagyban
a folyamok vize mind beállott.*

Ha egymás mellé tesszük Horatius és Berzsenyi versét, akkor azt látjuk, hogy a Berzsenyi-féle Horác csak az utolsó versszak közepéig optimista. Lélekben éppen idáig érne Pannónia? A záró két sor inkább melankolikus: „Míg szőlünk, az idő hirtelen elrepül, / Mint a nyíl s zuhogó patak.” Sehogy sem illik Horatiushoz. Berzsenyi lényének pedig talán éppen lényegét rajzolják elénk. Gyógyíthatatlanul szomorú és mégis édes dallamú. Tulajdonképpen a vígságra és a jó kedvre figyelmeztet közvetve, hogy azok milyen nagy értékek, s amelyeknek híján időélményünk még a leírtaknál is tragikusabb lenne... Summázva az azonosságokat és a különbségeket Horatius és a mi költőnk között, arra a következtetésre jutunk, hogy Berzsenyi fölhasználta Horatius motívumait versében, de nem követte a latin költő Thaliarchushoz című versének formáját, ám tovább gondolta annak tartalmát. Stigmatizált (megsebződött) lelke mintha valamiféle pokoljárás után figyelmeztetne a vígságra, amit a szerencsésebb alkatú, ókori költőelőd elkerült. Berzsenyi modernebb és tettebb Horatius-

nál, viszont legalább annyira maradandó értékű lírikus, még világirodalmi mércével mérve is. (Ahogy Takáts Gyula látta: Hölderlin ikercsillaga.)

Mi mással köszönhetnék el ez alkalomra írt dunántúli-pannoni vázlatomtól, mint még egy saját versemmel? Tán megsejti belőle az olvasó: olyan, hogy szűkebb pátria nincsen. A Dunántúl, vagyis Pannónia nekem mindig a tágasságot jelenti: térben és időben egyaránt. Ezért bátorkodtam 2009 nyarán a következő fiktív episztolát kifaragni:

**Kis János szuperintendens uram Kővágó-eörsi episztolája
Somogyországba.**

Anno Domini 1800

*Kedves Dánielem! Van Dani-kút is itt,
Burnót parti köves Eörsön, ahol malom
Egykedvűn duruzsol évszakokat, s ide
Látszik a Szigliget.*

*Nem kéklík Balaton tükre elém viszont,
Ám posvány-csapolás búzeiből kikél
Hamvakkal teli, ép római szarkofág
Vadmogyorók közül.*

*Márvány oldalain krúgat a páva, ha
Nem von' csöribe fürt, ballani vélenéd,
S mint öröltek a szép szürke malomkövek,
Pince előttiek.*

*Kő-borjam legelész most, simogatja szél,
Lásd majd, zápor-idő hogy veri nyájamat,
Mert kő-csorda e táj, füttyre se moccan az,
Pásztora így vagyok.*

*Bár többet Te se látsz, niklai ősz ha jó,
És rozsdál sűrű nád, sásos a széna ott,
És szólít ugyanúgy berki tücsökmadár;
Éngem akár e helyt.*

*Szomszéd Kálok, Ecsér, réve Fülöpnek és
Halas Kornyita, mind – népe szüretre vár,
Aztán lephet a hó tsipketövisre szúrt
Mézes aszúszemet.*

Post scriptum:

*Jer hát Dánielem! Pygmalion! Barát!
Burnót parti köves Eörsön, ahol lakom,
Megkóstoljuk a jó bort, a kacsajtosit,
Hagyd savanyó vized.*